

התאחדות יוצאי מחוז צ'נסטוחוב (דור ההמשך ער) בישראל
ASSOCIATION OF CZESTOCHOWA DISTRICT JEWS IN ISRAEL
P.O.B 65050 Tel Aviv 61650 – Tel: 03-6749322 – טל : 61650 תל אביב
E mail: czestochowajewsinisrael@gmail.com

Luty 2018

Pomnik ofiar Hasagu

Autor: Wiesław Paszkowski, Muzeum Częstochowskie, Ośrodek Dokumentacji Dziełów Częstochowy
Edycja: Alon Goldman, Przewodniczący Stowarzyszenia Żydów Częstochowian w Izraelu

Napis na pomniku brzmi następująco:

**Bruder-kejwer
fun di hunderter farsznitene lebns
in klajnem geto un Hasag
Chewod zejter andenk.**

Blibajn Rajzla / Braun Jakub / Braun Gitla / Braun Mordchaj / Ber Edwarda / Ber Julian
/ Blumenfrucht Władysław / Baum Gitla / Baumac Złata Laja / Erlich Ajdla / Erlich
Zalman / Karo Pyta / Goldberg Moniek / Horowicz Lolek / Kurland Józef Majer /
Kurland Lajb / Kurland Olek / Karo Szymon / Laks Szulim / Lewkowicz Izrael /
Orensztajn Izrael / Perczyk Mieczysław / Perczyk Lena / Perczyk Alfred / Prozer Dorka
/ Montag Karol / Jarociński Zygmunt / Opoczyński Majer / Rajzman Estera

**Bratnia mogiła setek ofiar
małego getta i obozu Hasag
których życie w 1943 r.
przecięła zbrodnicza ręka okupanta
Cześć ich pamięci**

התאחדות יוצאי מחוז צ'נסטוהוב (דור ההמשך ער) בישראל
ASSOCIATION OF CZESTOCHOWA DISTRICT JEWS IN ISRAEL
P.O.B 65050 Tel Aviv 61650 – Tel: 03-6749322 – טל : 61650 תל אביב –
E mail: czestochowajewsinisrael@gmail.com

[po lewej:]

Berliner Isachar / Berliner Pola / Szwarcbaum Natan / Szwarcbaum Mania /
Szwarcbaum Irka / Szwarcbaum Halinka / Szwarcbaum Majer / Szwarcbaum Rachelka

[po prawej:]

Szwarcbaum Mordche / Szwarcbaum Tonia / Szwarcbaum Wera / Szwarcbaum Mendel
/ Szwarcbaum Genia / Szwarcbaum Rutta / Szwarcbaum Szlama / Szwarcbaum Fajcia

[u dołu, od lewej do prawej:]

Altman Jacheta / Altman Mendel / Altman Ides / Altman Szaja / Altman Abram
Altman Benjamin / Altman Jakób / Altman Sala / Altman Genia / Altman Rysiek
Altman Zygmunt / Altman Marek / Fuks Miriam / Fuks Wolf / Fuks Andzia
Rug Icchak / Rug Ruchla / Rug Chawa / Rug Chaja / Szczekacz Rywka
Szczekacz Rajza / Szczekacz Abram / Szwarcbaum Mordka / Szwarcbaum Laja /
Szwarcbaum Idel
Szwarcbaum Alta / Tenenberg Mendel / Tenenberg Srul / Tenenberg Gerszon / Rubin
Bornsztajn

Monument ten miał upamiętniać miejsce największej znanej egzekucji Żydów dokonanej na cmentarzu żydowskim. W tym miejscu zginęło co najmniej 400 robotników przymusowych zakładów zbrojeniowych koncernu Hasag (Hugo Schneider Aktiengesellschaft, którego centrala mieściła się w Lipsku) i magazynów policyjnych.¹ Tymczasem na pomniku umieszczono tylko 75 nazwisk, dysproporcja jest ogromna. Aby to zrozumieć, trzeba wrócić do dziejów społeczności żydowskiej w Częstochowie.²

Od końca czerwca 1943 roku, po likwidacji obozu pracy przymusowej w Częstochowie, tzw. małego getta, wszyscy pozostawieni przy życiu robotnicy żydowscy, byli umieszczeni w obozach przyfabrycznych, w zakładach Hasag Pelcery i na terenie huty w Hasag Raków. Była też liczna grupa zatrudniona w magazynach policyjnych na ulicy Garibaldiiego, która sortowała i przygotowywała do wysyłki rzeczy zrabowane Żydom jesienią 1942 roku podczas likwidacji getta częstochowskiego i deportacji 40 tysięcy osób do obozu zagłady w Treblince. W pomieszczeniach mykwy (łaźni rytualnej) przy ul. Garibaldiiego 18 skoszarowano grupę pięćdziesięciu ostatnich policjantów żydowskich wraz z rodzinami. W lipcu przeniesiono ich do Hasagu Pelcery.

19 lipca w Hasagu Pelcery majstrowie niemieccy próbowali zestawić listy robotników zbędnych, co wobec oporu osób zagrożonych nie udało się. Dlatego nocą inżynierowie pod kierunkiem dyrektora Lühta, inżynierów i majstrów w obecności Bernarda Kurlanda, który był żydowskim kierownikiem grup roboczych, przeprowadzili selekcję. Wszyscy mężczyźni i kobiety musieli w szeregach przechodzić obok kadry

¹ Informacja o małym getcie jest błędem, gdyż w lipcu 1943 r. już nie istniało.

² Rekonstrukcji dokonano na podstawie wspomnień i opracowań: L. Brener, *Widersztand...*, s. 140–144; B. Arenstein, *Churban Czenstochow*, s. 262–263.

התאחדות יוצאי מחוז צ'נסטוחוב (דור ההמשך ער) בישראל
ASSOCIATION OF CZESTOCHOWA DISTRICT JEWS IN ISRAEL
ת.ד. 65050 תל אביב 61650 – טל: 03-6749322 – P.O.B 65050 Tel Aviv 61650

E mail: czestochowajewsinisrael@gmail.com

niemieckiej. Ofiary były wyrywane z szeregu, odstawiane na kolonię fabryczną poza terenem obozu i zamykane w piwnicach domu. Miejsce to pełniło rolę obozowego aresztu. Po zakończeniu selekcji Hauptmann Degenhardt, który przebywał na kolonii i z daleka nadzorował akcję, zażądał wydania Bernarda Kurlanda; dołączono go do grupy zamkniętej w piwnicach.

Następnego dnia Degenhardt ogłosił pracownikom magazynów policyjnych, że wszyscy chętni mogą połączyć się ze swoimi bliskimi w Hasagu Pelcery. Zgłosiło się ponad 100 osób, które wsiadły na samochody ciężarowe. Przewieziono je do piwnic na kolonii i zamknięto z innymi. Potem dołączono policjantów żydowskich z rodzinami. Tylko żona policjanta Kohna ukryła się z synkiem na dachu hali fabrycznej i uniknęła uwięzienia.

Potem zaczęto wyciągać ofiary z piwnicy i ładować na samochody. Część zrozpaczonych więźniów stawiała silny opór, byli jednak ogłuszani ciosami młotów, krępowani i wrzucani na samochody. Po przewiezieniu na cmentarz wszyscy zostali zastrzeleni.

Po skonfrontowaniu napisu z danymi zawartymi w Centralnej Bazie Ofiar Holocaustu na serwerze instytutu Yad Yashem, trzeba stwierdzić, że ofiarami selekcji i egzekucji były osoby wymienione na górnej tablicy.

Pozostałe osoby to członkowie rodzin upamiętnieni przez krewnych, którzy ocalili z zagłady. Czy wynikało to tylko z trudności w ustaleniu nazwisk ofiar? Byłoby to zrozumiałe, gdyż nikt z Żydów nie mógł obserwować egzekucji. Wiedzano jednak, kto podczas selekcji został zatrzymany i już nie wrócił do obozu. Niech nie myli nas też określenie „robotnicy”, często byli to inteligenci podający się za robotników, aby ocaleć. Selekcja oprócz zredukowania liczby zatrudnionych i żywionych przez Niemców miała za zadanie wyłowienie ludzi o mniejszej sprawności fizycznej i kiepskich pracowników, pozbawionych kwalifikacji, rzekomych rzemieślników. Dlatego próbowano przeprowadzić ją pierwotnie przy stanowiskach pracy. Nie chodziło więc o ludzi biednych, nieznających w społeczności żydowskiej.³

Liczną grupą ofiar byli policjanci żydowscy z rodzinami. W ciągu swojej kilkuletniej pracy, a zwłaszcza w latach 1942 i 1943 smutno zapisali się w życiu swojej społeczności, mało było osób, które nie doznały krzywdy za ich przyczyną. To oni szpiegowali swoich rodaków, łowili dzieci żydowskie i starców. W ostatniej grupie byli już niemal sami „sprawdzeni” pomocnicy niemieckiej policji wraz z komendantem Hermanem Parasolem. W większości nie byli potworami, jednak stale ulegali naciskom niemieckich zwierzchników. Wiele osób świetnie znało ich nazwiska, jednak po wojnie otoczono ich wzgardliwym milczeniem. Wobec tych, którzy jednak przeżyli, bo usunięto ich z policji wcześniej, przed lipcem 1943 r., nie podjęto nawet prób rozliczeń.

³ L. Brener pisze: „Oto Klem [szef strażników fabrycznych] prowadzi tak dobrze znaną i cenioną przez wszystkich doktor [Rachelę] Wajsberg; oto jakiś strażnik prowadzi młodą piękną dziewczynę Markowicz, którą sam Klem przez cały czas bardzo się interesował [...] i wrzucają je do skazanych na śmierć.” L. Brener, *Widersztand...*, s. 142.

התאחדות יוצאי מחוז צ'נסטוהוב (דור ההמשך ער) בישראל
ASSOCIATION OF CZESTOCHOWA DISTRICT JEWS IN ISRAEL
P.O.B 65050 Tel Aviv 61650 – Tel: 03-6749322 – טל : 61650 – ת.ד 65050 תל אביב

E mail: czestochowajewsinisrael@gmail.com

Reszta inskrypcji pomnika to upamiętnienia rodzinne, najprawdopodobniej nie związane ze zdarzeniami 20 lipca 1943.

Ponieważ religia żydowska zabrania dokonywania ekshumacji (można tego dokonać tylko w wyjątkowych sytuacjach), działano pod przymusem. Nie można było oddzielić jednych od drugich. Pominięto ich nazwiska na pomniku, przemilczano też fakt, że obok bohaterów leżą „zdrajcy”. Głos w tej sprawie zabrały także polskie władze partyjne, to one ostatecznie zabroniły wymieniania nazwisk policjantów żydowskich.⁴

Bardzo charakterystyczny jest przypadek Bernarda Kurlanda, obok Hermana Parasola najbardziej znanej ofiary mordu. Choć wiadomo na pewno, że spoczywa w tym masowym grobie, jego nazwisko umieszczono na grobie sąsiednim, gdzie wśród innych przedstawicieli żydowskiej inteligencji pochowana jest jego rodzina, zabita 20 marca 1943 r. Bernard Kurland uniknął wtedy śmierci, uciekając z samochodu wiozącego Żydów na miejsce egzekucji. Pamiętajmy jednak, że także w tym przypadku mogły wystąpić kontrowersje. Obok lekarzy żydowskich, inżynierów i prawników oraz ich rodzin, w grobie tym leżą ostatni członkowie Judenratu, pierwszy komendant policji żydowskiej Maurycy Galster, jego syn Jerzy służący także w policji itd.

Przy tworzeniu opisanych grobów-pomników widzimy silne przeplatanie się różnych motywów postępowania ze strony ich autorów. W przypadku pierwszego próbowano połączyć i pogodzić różne racje i interesy ugrupowań politycznych i rodzin. Przy trzecim pomniku mamy do czynienia z wyłączeniem całej grupy ofiar, odmawianiem jej prawa do pamięci, naturalnego prawa, gdy chodzi o zwykły grób. Formuła monumentu stawiała pewne bariery, stosowano ją jednak bardzo niekonsekwentnie.

Pomnik z trudem opierał się działaniom czasu i ludzi. Już na początku (pewnie w latach 50. XX w.) zaginęła środkowa tablica. Ta, która pojawia się w początku lat 60. XX w. różni się układem tekstu. Potem puściły spojenia cementowe i poszczególne elementy pomnika zaczęły spadać. Znowu zaginęła tablica środkowa.

W 2016 r. przy restauracji pomnika dokonano jej odtworzenia. Dodano także kolejne tablice z nazwiskami ofiar nie wymienionych dotychczas w inskrypcjach I napis:

**W TYM WŁAŚNIE MIEJSCU , 21 LIPCA 1943 ROKU
NIEMCY I UKRAIŃCY ROZSTRZELALI
PONAD 200 ŻYDÓW CZĘSTOCHOWIAN .
UPŁYWAJĄCY CZAS ZACHOWAŁ W SWEJ PAMIĘCI
JEDYNIE TE OSOBY**

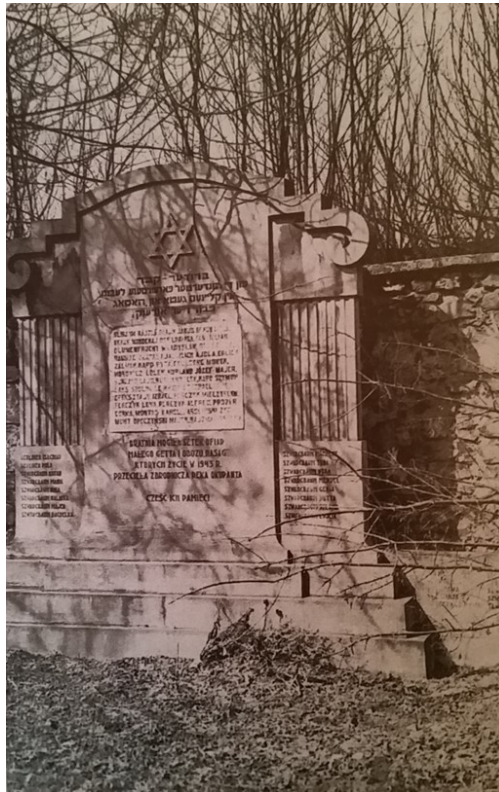
[Marysia Parasol / Jakub Rajcher / Jacheta Rajcher / Zysla Mariema Rozenblat / Roman \(Abram Pinkus\) Szladowski / Frania Frajda Szladowska / Jozio Josef Szladowski Lat 3 / Michał Szperling / Nechuma Szperling / Franciszka Szpic / Dawid Szytybel / Zygmunt Szydłowski / Pola Szydłowska / Inz' Szwarc / Dr Rachela Wajsberg / Zofia Wigdor](#)

⁴ Informacje ustne uzyskane od pani Bronisławy Proskurowskiej i pana Seweryna Szperlinga.

התאחדות יוצאי מחוז צ'נסטוהוב (דור ההמשך ער) בישראל
ASSOCIATION OF CZESTOCHOWA DISTRICT JEWS IN ISRAEL
ת.ד 65050 תל אביב 61650 – טל : 03-6749322 – P.O.B 65050 Tel Aviv 61650
E mail: czestochowajewsinisrael@gmail.com

Fajga Beatus / Jakub Epsztajn / Genia Epsztajn / Miecius Epsztajn Lat 4.5 / Liliusia Lat 2.5 Epsztajn / Josek Fajerman / Sara Fajerman / Hana Feldman / Jerzy Galster / Moszek Gonzwa / Fela Fajgla Gonzwa / Tauba Grynbaum / Josek Jung / Szymon Kohn / Jozef Kornbrot / Paulina Linka Kornbrot / Bernard Korland / Icek Korland / Mania Korland / Jozef Korland / Chaja Hela Korland / Leon Lajb Korland / Henryk Hersz Parasol

התאחדות יוצאי מחוז צ'נסטוחוב (דור ההמשך ער) בישראל
ASSOCIATION OF CZESTOCHOWA DISTRICT JEWS IN ISRAEL
ת.ד 65050 תל אביב 61650 – טל : 03-6749322 – P.O.B 65050 Tel Aviv 61650
E mail: czestochowajewsinisrael@gmail.com

התאחדות יוצאי מחוז צ'נסטוהוב (דור ההמשך ער) בישראל
ASSOCIATION OF CZESTOCHOWA DISTRICT JEWS IN ISRAEL
ת.ד 65050 תל אביב 61650 – טל : 03-6749322 – טל : 03-6749322
E mail: czestochowajewsinisrael@gmail.com

Po renowacji w 2016 r.

התאחדות יוצאי מחוז צ'נסטוהוב (דור ההמשך ער) בישראל
ASSOCIATION OF CZESTOCHOWA DISTRICT JEWS IN ISRAEL
ת.ד. 65050 תל אביב 61650 – טל : 03-6749322 – P.O.B 65050 Tel Aviv 61650
E mail: czestochowajewsinisrael@gmail.com

